

ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ МОДЕЛІ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН У КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Необхідність ґрунтовного і якісного наукового забезпечення державної політики щодо релігії і Церкви сьогодні не викликає жодного сумніву. Часи сміливих глобальних експериментів у політиці незворотно минули. Отже, неприпустимими і невинуватими стають будь-які спроби вчинення не тільки на загальнодержавному, а й на місцевому рівні, політичних і державно-управлінських дій без попереднього виваженого наукового аналізу, прогнозування їх наслідків і ефективності. Це означає, що специфіка наукового забезпечення державної політики і державного управління полягає, насамперед, у тому, що тут на користь підтвердження рекомендацій науковця не може бути застосований експеримент. В ідеалі повинен братися до уваги і виконуватися одразу оптимальний варіант політичного рішення. Крім зазначеного, специфіка наукового забезпечення державної політики в галузі релігійно-церковного життя полягає ще й у специфіці самих державно-церковних відносин у демократичному суспільстві. Насамперед, необхідно враховувати, що у сфері релігійно-церковного життя і державно-церковних відносин, окрім виняткових випадків, не припускається прямий адміністративний вплив на Церкву з боку державних органів. Релігійно-церковне життя є автономним від державної регламентації більшою мірою, ніж будь-яка інша сфера суспільних відносин. Якщо релігійна громада існує взагалі не повідомляючи державу про свою культову діяльність, а це не є порушенням закону, то, на відміну навіть від регламентації діяльності об'єднань громадян, взагалі виключається можливість для державних органів будь-яким чином впливати на таку діяльність, аж доки не буде виявлено її суспільно шкідливих ознак. Навіть за умов державної реєстрації релігійної організації і набуття нею прав юридичної особи, держава бере на себе зобов'язання не втручатися в її канонічну і організаційну діяльність. Адміністративна регламентація діяльності такої організації в цьому випадку обмежується лише загальними вимогами, що стосуються всіх юридичних осіб, та деякими положеннями Конституції і законодавства України щодо свободи совісті та релігійних організацій.

Саме із врахуванням такої специфіки головним завданням наукового забезпечення в цій сфері є вироблення єдиної концепції державної політики України щодо свободи совісті, релігії та церкви взагалі і, зокрема, державно-церковних відносин. Існуюча нині така концепція значною мірою вироблена на основі вітчизняного та європейського досвіду, загалом відповідає вимогам сьогодення. Але подальший розвиток суспільних відносин вимагає і нових концептуальних змін. На сучасному етапі ця концепція, віддаючи данину минулому, будується на антагоністичній моделі державно-церковних відносин, тобто на "відокремленні" церкви і держави, при якому церква діє, хоч і автономно, але в межах все ж визначених державою. Але вже зараз, слід визнати, що відносини "відокремлення" починають гальмувати можливість розвитку суспільно-корисного співробітництва між державою та церквою.

При відповідному аналізі можна прослідкувати загальний зразок державно-церковних відносин у країнах Європейського Союзу, навіть якщо цей зразок застосовується різним чином. Його елементи¹:

- на індивідуальному рівні - нейтральне ставлення держави до різних релігійних суб'єктів, що є вільними у відкритому визнанні належності до будь-якої релігії, яку вони сповідують, а також до нерелігійних суб'єктів;

* Кандидат наук з державного управління, магістр богослів'я.

¹ Еленский В.Е. Модели церковно-государственных отношений США и Западной Европы и проблемы посткоммунистических обществ // Там само. – С. 3.

- на колективному рівні - окреслення в межах “суспільного” сектору “релігійного” підсектору (в літературі зустрічаються терміни: “гральне поле”, “захищена область” тощо¹), де різні релігійні суб’єкти можуть відчувати прихильне ставлення порівняльно з нерелігійними суб’єктами;
- на обох рівнях - обмеження державного втручання у справи релігійних суб’єктів діями з встановлення основних правил або спостереженням за тим, щоб “гральне поле” було рівним, а кордони поважалися.

Той же самий зразок спостерігається і в системі *acquis communautaire* та конституційно-правових положень щодо релігійної свободи і державно-церковних відносин у країнах Європейського Союзу, адже головна мета спрямовує державну політику цих країн на забезпечення невід’ємного права своїх громадян на свободу совісті і віросповідання. Ці загальні положення гарантують неупереджене ставлення з боку влади, оскільки що посадові особи зобов’язані поважати право громадянина слідувати будь-якій релігії або до неї приєднуватися і бути при цьому захищеним від дискримінації. Ці положення також уможливають внутрішню автономію церкви в ступені більшій, ніж та, яка гарантована для нерелігійних асоціацій.

Виходячи з класифікації моделей державно-церковних систем, запропонованої Коулом Дьюремом², можна зробити висновки, що державно-церковні відносини в країнах - членах Європейського Союзу коливаються від сприятливого відокремлення до дієвого співробітництва. Навіть країни, де існують національні або державні церкви, можуть бути вміщені в цей діапазон³, хоча існують деякі національні закони, які не можуть бути охарактеризовані як специфічна версія загального зразку, а скоріше йому суперечать. Наприклад, заборона прозелітизму в Греції, заборона релігійних шлюбів без попереднього громадянського шлюбу у Франції, Німеччині й Бельгії і фінансування деяких церков з державного бюджету, тобто з податків громадян, що не належать до релігійних громад, які отримують фінансову підтримку (Греція, Данія). Тобто, ще спостерігаються сфери, які потребують певних змін відповідно загального європейського зразка.

Приміром, в Італії, концептуальні засади державно-церковних відносин спираються в основному на ідею співробітництва, яка втілювалася шляхом ратифікації конкордатів між Католицькою Церквою і державою. Однак, Італійська держава уклала угоди за зразком конкордатів ще з шістьма деномінаціями меншостей, які також повинні розглядатися в контексті того ж самого принципу співробітництва. Переважна тенденція до суворо визначеного співробітництва між державою і церквами була доведена до належного стану принципами релігійної свободи і рівності, що ствердилися після падіння фашистського режиму, Конституцією 1948 року.⁴

Італійська Конституція має особливе значення для самовизначення релігійних громад. Крім визнання суверенітету Католицької Церкви у власному самоврядуванні, всім іншим деномінаціям надається високий ступінь внутрішньої автономії. Церкви

¹ Дьюрэм Коул Мл. Свобода релігії: модель США // Модели церковно-государственных отношений США и Западной Европы. – К., 1996, - С. 90-95.; Еленский В.Е. Модели церковно-государственных отношений США и Западной Европы и проблемы посткоммунистических обществ // Там само. – С. 4-9.; Робберс Герхард. Государство и церковь в Федеративной Республике Германии // Там само. - С. 111-113.; Феррари Сильвио. Церковь и государство в Западной Европе. Итальянская модель // Там само. – С. 66–79.; Podlech Adalbert. Das Grundrecht der Gewissensfreiheit und die beson-deren Gewaltverhältnisse. – Berlin, 1969. – S. 20 – 40; 115 – 134; Zippelius Ralf. Kirche und Staat und Einheit der Staatsgewalt // Zeitschrift fur ewangelisches Kirchenrecht. – 1996. - № 9 – S. 42–68.

² Дьюрэм Коул Мл. Свобода релігії: модель США // Модели церковно-государственных отношений США и Западной Европы. – К., 1996, - С. 90-95.

³ Кальниш Ю.Г. Державно-церковні відносини: світова практика і досвід України // Вісник Української Академії державного управління при Президенті України. - 1999. - № 1. - С. 171-180.

⁴ Феррари Сильвио. Церковь и государство в Западной Европе. Итальянская модель // Там само. – С. 66–79.

вільні самоорганізовуватися у будь-який спосіб. Крім того, вони захищені від втручання у цю сферу держави за умови, що їхня організаційна структура не вступає в конфлікт із загальними принципами італійського законодавства з питань юридичних суб'єктів. Це застереження не торкається віросповідних настанов церков.

Система державно-церковних відносин у Греції, 95% населення якої складають православні, базується на таких основних принципах:

- православна релігія оголошується державною;
- церква розглядається як корпоративний інститут, що діє в системі публічного права;
- всі дії і волевиявлення церкви також розглядаються в системі публічного права;
- церква користується привілейованим статусом, в той час як залежні від неї установи підлягають віданню державного законодавства;
- держава наглядає за церквою і повідомляє їй компетенцію і права державних інститутів відносно неї.

Держава має право на втручання у справи церкви, навіть у внутрішні справи. Щоправда, таке втручання не спирається на прямі засоби спонукання і примусу, а втілюється через законодавство й історично-правову традицію

Свобода совісті в Греції розповсюджується на віруючих всіх деномінацій. Що ж до свободи богослужінь, то тут є певні обмеження і, згідно Конституції, релігія повинна бути “відомою”, “визнаною” і не вміщувати таємних догматів та культових практик, не порушувати громадський порядок і мораль¹. Досвід Греції цікавий, але за сучасних умов малоприйнятний для застосування в Україні, яка є традиційно багатоконфесійною державою.

Проміжне положення між моделлю державної церкви і моделлю повного відділення церкви від держави в країнах Європейського Союзу, де існують різні моделі державно-церковних відносин, займає ФРН. Німецька модель базується на трьох головних принципах: нейтральність, толерантність і рівність².

Нейтральність означає, що держава не стає на бік будь-якої релігії, не виступає на користь або навпаки - проти будь-якої деномінації. Держава не ототожнює себе з жодною релігією. Це означає також, що держава не втручається у внутрішні справи церкви. Толерантність означає не лише те, що держава просто визнає різні релігії, а й те, що вона гарантує задоволення релігійних потреб своїх громадян. Рівність означає, що держава застосовує однакові принципи до всіх релігій. В той же час Конституційний суд Німеччини встановив, що держава може мати певні відмінні підходи у своєму ставленні до релігійних організацій, беручи до уваги кількість їх членів і суспільний вплив³.

В Німеччині існує два різних юридичних статуси для церков і релігій. Найбільші з них, а також деякі нечисельні - всього близько 15 - мають спеціальний статус⁴. Ці релігійні організації мають бути достеменно релігійними, а не комерційними асоціаціями; мати достатньо визначену і відмінну від інших організацій релігійну доктрину; чисельність їх членів, грошові прибутки організацій і структура повинні бути цілком достатні для існування в межах державних законів.

На практиці федеральні землі Німеччини встановлюють ценз членства у

¹ Папастратос Хараламбос. Государственно-церковные отношения в Греции // Модели церковно-государственных отношений США и Западной Европы. – К., 1996, - С. 67-85.

² Робберс Герхард. Государство и церковь в Федеративной Республике Германии // Там само. - С. 111-113.

³ Brinkmann Karl. Grundrecht und Gewissen im Grundgesetz. Eine rechts-philosophisch-staatsrechtliche Untersuchung. – Bonn, 1969. – S. 18 – 34.

⁴ Zippelius Ralf. Kirche und Staat und Einheit der Staatsgewalt // Zeitschrift für evangelisches Kirchenrecht. – 1996. - № 9 – S. 42–68.

релігійній організації близький до 1 % від загальної чисельності населення землі. Така кількість членів дозволяє церкві претендувати на особливий статус, хоча спосіб його отримання в різних землях певним чином відрізняється. Нечисельні за кількістю членів релігійні організації не мають особливого статусу¹. Всі деномінації мають право організовувати своє внутрішнє життя згідно власних настанов.

Найбільші церкви мають свої школи, які отримують державне фінансування таким же чином, як і інші нерелігійні публічні й приватні школи. Те ж саме стосується і дитячих дошкільних закладів². Церкви в ФРН дають роботу більш як 600 тисячам осіб. Найбільші церкви мають власне трудове законодавство, що, звичайно, відповідає загальному трудовому законодавству, але може мати і певні відмінності. Це означає, що працівник церкви має більшу лояльність до церкви, ніж працюючі в інших організаціях перед своїм роботодавцем³.

Фінансово церкви не залежать від держави і фінансують себе самі. Церкви, наділені спеціальним статусом мають право і систему оподаткування. Церковні податки, відповідно до домовленостей між церквами і державою, збираються податковими службовцями і становлять 8 - 9 % прибутку громадян - членів відповідної релігійної організації⁴. Жоден земельний уряд до цього часу не насмівся відмінити цю систему з огляду на велику роботу, що проводять церкви в соціальній сфері. Крім того, церква отримує державну фінансову підтримку поруч з іншими харитативними установами, особливо для дитячих дошкільних закладів, шкіл, лікарень, військових капеланів тощо. Церкви, що мають особливий статус, звільняються також від різних податків. Для громадян, які сплачують церковні податки і роблять пожертви церквам, відповідно зменшується прибутковий податок.

Церкви, що не мають спеціального статусу, отримують майже такі ж права відносно оподаткування і пожертв - на їх користь державні податкові служби віднімають обумовлену частку від загального доходу громадянина, який підлягає оподаткуванню, але направлений ним на користь релігійної громади.

Діяльність церкви в армії, місцях позбавлення волі і медичних закладах тощо регулюється спеціальними домовленостями з державою.

Німецьке законодавство не визначає особливого статусу священнослужителів. Лише для церков із спеціальним статусом робиться певний виняток: якщо проти їх священника чи працівника порушується кримінальна справа, відповідну релігійну громаду ставлять до відома. На відміну від багатьох інших європейських країн церква в ФРН не є суб'єктом шлюбного права. Шлюби укладається виключно в державних установах. У кожній федеральній землі є державний орган, що відповідає за відносини між державою і церквою. Новоутворені релігійні асоціації, як правило, сповіщають цей орган про себе, що, між іншим, не є обов'язковим.

Наведене вище є певним спрощенням тих нюансів, що виникають у національних правових системах: по-перше, деякі терміни мають різночитання в законодавствах різних країн; по-друге, в той час, як загальна модель церковно-державних відносин одна і та ж майже у всіх країнах Європейського Союзу, практичні прояви її в різних країнах відрізняються. Але цей контраст лише вказує на різну ступінь співробітництва державної влади з релігійним установами, а не на відносини протиставлення до самої ідеї державного співробітництва з церквами.

Класифікація систем державно-церковних відносин в Європі традиційно заснована на потрійному розділенні і вони визначаються як системи відокремлення,

¹ Brinkmann Karl. Grundrecht und Gewissen im Grundgestts. Eine rechts-philosophisch-staatsrechtliche Untersuchung. – Bonn, 1969. – S. 18 – 34.

² Podlech Adalbert. Das Grundrecht der Gewissensfreiheit und die beson-deren Gewaltverhältnisse. – Berlin, 1969. – S. 20 – 40; 115 – 134.

³ Weber Hans. Grundprobleme des Staatskirchenrechts. – Berlin, 1967. - S. 409–439.

⁴ Там само.

системи конкордату і системи національних церков¹. Але це тому, що традиційна класифікація перебільшує правовий аспект державно-церковних відносин і не приділяє достатньої уваги їх змісту, тобто реальним можливостям церков реалізовувати свою соціальну програму. Так, встановлення державно-церковних відносин через конкордат відчутно відрізняється від встановлення через державний закон, оскільки положення конкордату мають ту ж саму юридичну силу, що й положення міжнародного права і не можуть тому бути змінені за ініціативою лише однієї із сторін. Таким чином, конкордат постає більш сильним захистом для церкви, ніж державні закони. Однак, підписання конкордату саме по собі ще не є визначальним елементом ставлення держави до церкви, ні з політичної, ні з юридичної точок зору. Це може також стосуватися різниці між системами державних законів, заснованих на досягненні церквами суспільно-правового, або приватно-правового статусу. Суспільно-правовий чи приватно-правовий статус церкви не є вирішальним чинником щодо змісту, тобто фактичного статусу церков у межах державної політики в сфері свободи релігії.

Урахування цих розбіжностей та історичного досвіду розвитку європейських систем державно-церковних відносин дозволяють здійснити теоретичний аналіз перспектив розвитку таких відносин в Україні.

Сучасну модель державно-церковних відносин в Україні досі варто класифікувати як антагоністичну систему відокремлення церкви від держави, в якій церква діє в межах встановлених державою законів і компетенції, але, якщо компетенція і інтереси церкви перетинаються із державними, перевага надається останнім. У кращому разі в кожному конкретному випадку суд розглядає і узгоджує питання пріоритетів релігійних організацій та державних органів у сфері перетину їх компетенції

Приміром, чи може за певних обставин в Україні скластися синкретична модель державно-церковних відносин, яка передбачає або створення такої системи державної церкви, в якій провідна конфесія стає державним інститутом, або системи національної церкви, в якій провідна конфесія, хоча й не є державним інститутом, але визнана привілейованою щодо інших? Як бачимо із вищевикладеного, європейський досвід припускає запровадження такої моделі. Але, в багатоконфесійній країні вона неодмінно створить передумови для дискримінації інших церков, як це зараз відбувається в Російській Федерації.

Саме з урахуванням багатоконфесійності й поліетнічності нашої країни, найбільш перспективною в подальшому вдається ліберально-симбіотична модель, яка передбачає укладення угод між державними органами і установами та релігійними організаціями на місцевому рівні. Основою для укладання цих угод є цивільне законодавство України (що не виключає подальше функціонування спеціального закону, який гарантує основоположні права віруючих та релігійних організацій) і спільність інтересів суб'єктів угоди. Загальне спрямування державної політики заохочуватиме державні органи і установи до всебічного активного співробітництва з релігійними організаціями з метою розширення сфери їх соціального служіння, координації державних і церковних гуманітарних програм, ефективного залучення і використання коштів тощо.

Така система дозволяє, не порушуючи основоположні права віруючих і релігійних організацій, запровадити певну диференціацію релігійних організацій у їх відносинах з державою, врахувати найбільший спектр можливих взаємодій між державою і церквою, не вдаючись кожного разу до законотворчості на найвищому рівні чи колізій, які пов'язані з постійною необхідністю тлумачити, уточнювати існуючий універсальний закон.

¹ Дьюрэм Коул Мл. Свобода релігії: модель США // Модели церковно-государственных отношений США и Западной Европы. – К., 1996, - С. 90-95.

У кінцевому підсумку застосування цієї системи може призвести до укладення державно-церковної угоди на найвищому рівні (конкордату), за умови накопичення певного обсягу місцевих та галузевих угод релігійними організаціями, що представляють визначену конфесію.

У свою чергу імплементація моделі державно-церковного договору (конкордату), в якій відносини між державою і церквою - принаймні провідними конфесіями, – будуються на нормах міжнародного права в договірному порядку (такий договір підписує глава держави або уповноважена ним особа і глава церкви. Жодна із сторін не може самочинно його змінити), також є предметом серйозного вивчення та варіантом подальшої перспективи розвитку системи державно-церковних відносин в Україні, як майбутньому членові європейської спільноти, хоча ця система певним чином наближається до синкретичної моделі, оскільки суб'єкт конкордату - конкретна конфесія, за згодою держави, може перебирати на себе деякі державні функції.

*С.Свистунов**

НОВІТНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРОЦЕСУ РЕЛІГІЙНИХ КОМУНІКАЦІЙ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Поле комунікацій з кожним роком стає все більш і більш напруженим, постійно удосконалюються технології передавання інформації. Проте релігійні комунікації не губляться в цьому глобальному потоці інформації, що швидко зростає. Навпаки, вони стають все більш вагомими і визначальними в розвитку світової історії. Щоправда, змінюється структура і зміст релігійних комунікацій.

В останні роки значно збільшився обсяг досліджень з проблем інформаційної політики, діяльності ЗМІ, сучасних високотехнологічних каналів комунікації, теорії комунікації. Проте більшість із них спрямовані або на аналіз проблем й усунення перешкод розвитку технологічної бази сучасних засобів комунікації, або ж на досягнення політико-економічних цілей за допомогою ПР-акцій, психологічної та інформаційної війни як на глобальному, так і на локальному рівнях. Використання сучасних розробок при відповідному фінансуванні дозволяють владним структурам окремих країн і транснаціональних кампаній змінювати свідомість цілих регіонів. Зміна влади в ряді країн зараз вже відбувається немов би в ненасильницьких формах. “Ненасильницькі методи протесту” активно використовувались польською католицькою профспілкою “Солідарність”, під час виходу Прибалтики із СРСР, при усуненні влади в Югославії і Грузії. Організаторами змін були активно використані канали релігійної комунікації. Г.Г. Почепцов підкреслює, що “це – працюючі моделі. Не знаючи цього, їх можна сприймати як деякий природний розвиток подій”¹.

Отже, нам необхідно визначити значення релігійних комунікацій і їх роль в процесі змін і трансформацій релігійної картини українського суспільства, що глобалізується.

Релігійна віра для більшості людей знаходиться ще на латентному рівні. Час від часу вона актуалізується і обсяг релігійних комунікацій певної людини різко збільшується, переважно під впливом ЗМІ і глобальних інформаційних мереж.

Особливо різко людина реагує (“включається” в релігійну комунікацію) у випадку, коли зовнішня інформація ображає її релігійні почуття, зневажає її переконання. Людина відчуває, що якимось чином заперечують її духовні надбання, переісправлюють визначений шлях до самореалізації. Саме релігія може підняти людину на рівень духовності скоріше, ніж будь-яка теорія чи ідеологія, дати їй

* Старший науковий співробітник Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України, к.філос.н.
1 Бессмертный И. Уловки интеллектуалов // 2000. – 5 березня 2004.